

Paper Produced from PhD Thesis Presented at
Graduate School of Natural and Applied Sciences, Yıldız Technical University
Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü
Doktora Tezi Kapsamında Hazırlanan Yayın

Research Article / Araştırma Makalesi

USAGE OF OTTOMAN STATE EMBLEMS IN THE ARCHITECTURE OF THE 19th CENTURY ISTANBUL

Emine KIRIKCI*¹, Nur URFALIOĞLU²

¹Cumhuriyet Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, SİVAS

²Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yıldız-İSTANBUL

Received/Geliş: 08.01.2013 Accepted/Kabul: 03.11.2015

ABSTRACT

Nations' struggle for independence was the major threat to the empires in the 19th century. The Ottoman Empire tried to define itself and demonstrate its presence through the symbols indicating particular ideologies, in the same way as other peer states did. The governors of the Ottoman society sought to exhibit these symbols and concepts that were advanced in years via architecture, which was the most popular and wide-spread medium of the day. During each Sultan's reign the long-existent state symbols were improved and used differently. These emblems were additionally foregrounded on building facades by the plastic items as the Ottoman State's official symbols.

Keywords: 19th century, Istanbul, state, emblem, monogram, inscription, crest.

19. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA OSMANLI DEVLET SİMGELERİNİN MİMARİDE KULLANIMI

ÖZ

19. yüzyılda imparatorlukları tehdit eden en önemli unsur, ulusların bağımsızlık mücadelesi oldu. Diğer tüm devletler gibi Osmanlı Devleti de kendini tanımlama ve ifade etmenin yollarını, ideolojilere işaret eden sembollerde aradı. Osmanlı toplumunun yöneticileri, yıllardır süregelen simgeleri ve kavramları yaşamın her alanında daha etkin hale getirebilmek, geniş kitlelere hitap edebilmek için, dönemin en medyatik ve yaygın aracı olan yapılar aracılığıyla göstermeye çalıştı. O döneme kadar kullanılan devlet simgeleri her padişahın saltanatı döneminde farklı biçimlerde, Osmanlı Devletinin sembolü olarak yapıların cephelerinde plastik öğelerle vurgulandı.

Anahtar Sözcükler: 19. yüzyıl, İstanbul, devlet, simge, tuğra, kitabe, arma.

1. GİRİŞ

Osmanlı padişahlarının imzası ve alametleri olan tuğralar birçok alanda kullanılmış olmasına rağmen yapılarda sergilenmesi 15. yüzyılda başladı[†]. 18. yüzyılın sonlarına kadar tuğra,

* Corresponding Author/Sorumlu Yazar: e-mail/e-ileti: ekirikci@cumhuriyet.edu.tr, tel: (346) 219 10 10 / 3360

[†] Tuğranın mimaride ilk kez kullanımı II. Murad (1421-1444) döneminde Selanik'te Sungur Çavuş Kulesi kitabesinde olmuş, Selânik'in fethinden sonra onarım gören kulenin Çavuş Bey tarafından yaptırıldığını bildiren kitabenin üzerine II. Murad'ın tuğrası konmuştur [1]. İstanbul'da tuğranın mimaride kullanımı Fatih

sultanların imzası, Osmanlı hanedanının sembolü ve devletin arması olarak üçlü işlevi yüklediği halde, yüzyılın sonlarına gelindiğinde tuğranın yerine veya yanında daha genel bir devlet sembolizmine ihtiyaç duyulmaya başlandı. Avrupa geleneğinin etkisiyle 19. yüzyılda devleti sembolize etmek amaçlı kullanılan Osmanlı simgeleri arasında hilâl, en önemlilerinden ve en sık kullanılanlarından biri oldu. III. Selim döneminde hilalin yanına kollarının sayısı farklılıklar gösteren yıldız ile çeşitli askeri semboller ilave edildi. Sonraki dönemlerde yapılarda sergilenen simgeler farklı tarzda ve çeşitte yapının işlevine göre değişiklik gösterdi. Eğitim yapılarında gönye, pergel, küre, meşale, kitap; askeri yapılarda bayrak, sancak ile eski ve yeni silahlar bir arada kullanılarak yapının işlevine gönderme yaptı. Her padişah döneminde farklı yapılarda farklı semboller, tuğra vurgusu ile iktidarı ve devleti simgeledi.

2. 19. YÜZYIL İSTANBUL YAPILARI VE DEVLET SİMGELERİ

Osmanlı padişahları bütün iktidar sahipleri gibi saltanatlarını mimari yapılar aracılığıyla göstermeye önem vermişlerdi. III. Selim'den itibaren modernleşme çabaları yeni yapılarda kullanılan sembollerle anlatıldı. 19. yüzyılda her padişah kendine has mimari üslup oluşturmaya çalışmış, kullanılan önceki sembollerini kendi iktidarlık döneminde yeniden yorumlamıştı. II. Mahmud döneminde Rami Kışlası'nda ay-yıldız, Abdülmecid döneminde Çinili Karakol'da güneş ışınlarını yayan tuğralı madalyon, Abdülaziz döneminde Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nde tuğralı madalyon ve ay-yıldızın yanı sıra askeriye de kullanılan simgeler, II. Abdülhamid döneminde Elsin Mektebi'nde önceki dönemlerde kullanılan simgelere ek olarak bereket boynuzu, kitap ve kitabı üzerinde taşıyan iyonik sütun başlığı devlet ve hükümdar simgesi olarak yapılarda yer aldı.

2.1. Rami Kışlası / İstanbul Kuru Gıda Toptancıları Pazarı (1828)

Eyüp İlçesi'ne bağlı Rami Senti'nde harabe halinde bulunan yapı, II. Mustafanın saltanatının son dönemlerinde sadrazam olan rami Mehmet paşaya ait Rami Çiftliğinde III. Mustafa tarafından yaptırılmış, II. Mahmud döneminde (1808–1839) yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra 1244/1828 tarihinde Asakir-i Mansure-i Muhammediye için yeniden tasarlanmıştır[‡] [5]. 1986 yılında yapılan müdahale sonucu özgün planını ve cephe özelliklerini büyük ölçüde kaybetmiş, kuru gıda toptancılarına geçici olarak bazı birimleri tahsis edilmiştir.

Neoklasik üslupta, yığma kâgır olarak inşa edilen kışla yapısı, ortasındaki geniş avluyu saran kareye yakın dikdörtgen biçimindedir (şek. 2.1) Kışlanın orta avlusuna sonraki dönemde ayrıık düzende bazı birimler inşa edilmiş, günümüze sadece harap olmuş kışla yapısıyla (şek. 2.2) orta avludaki birimler ulaşabilmiştir.

Kışlanın güneybatı kanadındaki yarım daire kemerli mermer giriş kapısının üstünde barok kıvrımlı akantus yapraklarıyla çevrili mermer bir pano bulunur. Panonun ortasında defne yapraklarından oluşan II. Mahmud tuğralı oval bir madalyonyer alır. Madalyonun yan kısımlarına uçları birbirine dönük ay-yıldız motifli konmuş, oval tuğralı madalyonla beraber devlet simgesi olarak yapıda yer almıştır. Diğer kanatlardaki giriş kapıları ise günümüzde mevcut değildir.

ilçesi, Karagümrük semtinde Mimar Sinan tarafından 1584–1588 arasında yapılan Nişancı Mehmet Paşa Cami'ine III. Murad'ın tuğrası olarak görülmüştür.

[‡] Manzumesi şair Keçecizâde İzzet Molla tarafından yazılan ve dört giriş kapısının üstünde yer alan kitabeleri günümüzde mevcut değildir [2]. Tuğlacı'ya göre kışlanın mimarlığını Kirkor Balyan yapmıştır [3]. Cezar'a göre kışlanın Hassa baş mimarı Abdülhalim Efendi tarafından yapılmış olabileceğini, ancak Balyan Ailesi'nin de o dönemde etkin olduğunu belirtir [4].

Şekil 2.1 1890–1893 yılları arasında Abdullah Fréres tarafından çekilen bir fotoğrafta Rami Kışlası (Yıldız Albümleri/L.C. Arşivi/F.no: 82322) [6]

Şekil 2.2 Rami Kışlası Caddesi'nden (güneybatı kanadı) koğuş odalarının görünümü (17 Eylül 2008)

Şekil 2.3 Rami Kışlası güneybatı kanadındaki giriş kapısının günümüzdeki durumu (17 Eylül 2008)

Şekil 2.4 Rami Kışlası güneybatı kanadındaki giriş kapısındaki tuğralı madalyon (17 Eylül 2008)

2.2. Çinili Karakol / Çocuk Şube Müdürlüğü (1842)

Üsküdar İlçesi'ne bağlı Selami Ali Semtî'nde Gazi Caddesi ile Yeni Dershane Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunan yapının batı cephesinde giriş kapısının üstünde 1258/1842-1843 tarihli kitabeye[§] göre (şek. 2.7) Abdülmecid döneminde inşa edilmiştir. 2003 yılından itibaren Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı "Çocuk Şube Müdürlüğü" olarak kullanılmaktadır.

Neoklasik üslupta yığma kâgir olarak tasarlanan yapı arazi eğiminden dolayı batısında kısmi bodrum kat üzerinde iki katlıdır. Cepheye paralel, iki kollu merdivenli giriş sahanlığın üstü

[§] Manzumesi Hüsnî tarafından yazılan sekiz mısralı kitabe şöyledir:

“Şehen-şâh-ı cihân Abdülmecid Hân felek-pâye / Yine kıldı cünûdun nâil-i eltâfî şâhâne
İdub ezcümle fermân bu karavul-hâne-yi inşâ'sın / Müşîr-i asker-i hassa Rıza Paşa'yı zî-şâne
Didi Hüsnî kulun âciz-âne iki tam târih / Görünce çün binâsı himmet eyledi erdi pâyâne
Cünûd-i hâssına yaptı bu vâlâ mevkî Sultân / Selâmî'de yapıldı zîb-i vâlâ-yı karavul-hâne 1258”

Toscana düzeninde dört mermer sütunun taşıdığı bir saçakla örtülmüştür (şek. 2.5 ve 2.6). 19. yüzyıla ait fotoğrafta giriş sahanlığının altında merdiven duvarının ön yüzünde bir çeşme ile merdivenli giriş duvarının her iki tarafında mermer sütunların üstünde, aydınlatma fenerleri görülür (şek. 2.5). Yapının düz atkılı, söveli giriş kapısının üstüne ortasında oval tuğralı madalyon bulunan kitabe panosu yerleştirilmiştir. Sekiz mısralık kitabenin ortasında Abdülmecid'in tuğrası ışınlar yayan madalyonun ortasındadır (şek. 2.7). Güneşi çağrıştıran tuğralı madalyon devlet simgesi olarak kullanılmıştır.

Şekil 2.5 1880–1893 yılları arasında Çini Karakol'un batı cephesi (Yıldız Albümleri/L.C. Arşivi/F.no: 82255) [7]

Şekil 2.6 Çini Karakol'un batı cephesi (26 Temmuz 2010)

Şekil 2.7 Çinili Karakol'un 1258/1842 tarihli tuğralı kitabesi (26 Temmuz 2010)

2.3. Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi / İstanbul Çocuk Mahkemeleri (1875)

Fatih İlçesi'ne bağlı Gülhane Sempti'nde, Alemdar Caddesi üzerindeki yapının giriş cephesindeki kitabesine** göre Sultan Abdülaziz tarafından yapımına başlanmış, tamamlanması ise Abdülhamid döneminde olmuştur. Farklı dönemlerde çeşitli birimlerce kullanılan yapı, 1997'den beri "İstanbul Çocuk Mahkemeleri" binası olarak hizmet vermektedir (şek. 2.8–2.9).

Neoklasik üslupta dikdörtgen şeklinde, güneybatı yönünde kısmi bodrum kat üzerine iki katlı, yığma kâgir olarak tasarlanmıştır. Kuzeydoğuda bulunan taş kaplamalı giriş cephesinin üst katında dışarıya doğru çıkma yapan mekânı, Toscana düzeninde 6 adet mermer sütun taşır. Yapının köşeleri ile üst katta çıkma yapan bölümün pencere aralarında kaideli ve başlıklı pilastrlar vardır. Kuzeydoğu cephesinde ikinci katın yapı aksında, yarım daire kemerli niş içinde "Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeriye" yazısı ile sekiz satırlık kitabe yazısı bulunur. Üstünde defne yapraklarından oluşan oval tuğralı madalyon yer alır. Madalyonun yan kısımlarına ay-yıldız yerleştirilmiştir. Yarım daire kemerin merkezine ışınlar yayan bir yıldız, yıldızın içine de ay-yıldız motifi konmuştur. Yıldız formunun hemen üzerinde yer alan zırh ve miğfer, Abdülaziz'in mimaride en çok kullandığı simgelerden biridir. Zırhın içinden bir çift bayrak çıkar. Merkezdeki bu objelerin etrafına top, tüfek, kılıç, balta, borazan yerleştirilmiştir (şek. 2.11).

Yarım daire nişin içinde yer alan Abdülaziz'in armasını oluşturan semboller ve altındaki kitabe panosunun üzerinde bulunan tuğralı madalyon, Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nde devlet simgesi olarak kullanılmıştır.

** Şair Hüseyin Hüsnü Paşa tarafından hazırlanan ve yazılan 8 mısırlı kitabe, Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'nin kitabesi ile aynı olup şöyledir:

"Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeriye"

"Hazret-i Abdülhamid Hân ma'arif-pişenin / Mülkün istikbâlini te'mindir emniyesi

Onun için açtı yer yer muntazam rüşdiyyeler / Ne Stambul ve ne Bağdad kaldı ne Suriyesi

Nakd-i vakti sarf edip gel cem'-i zâd-ı dâniş et / Harc-ı âlemdir ucuzdur şimdi vezni kıyyesi

Hâme-i tâz-ı vatan Hüsnî dedi tarihine / Feyz ü ilmin menba'dır askerî rüşdiyyesi"

"sene 1292 ketebe Aziz"

Şekil 2.8 1890–1893 yılları arasında Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nin girişi (Yıldız Albümleri/L.C. Arşivi/ F.no: 80892) [6]

2.4. Lisan (Elsine) Mektebi / Moda Tasarım Meslek Lisesi (1874)

Fatih İlçesi, Cağaloğlu Sementi'nde bulunan yapı, Bâbiâli'nin Hariciye Kalemî'nde çalışan kâtiplere Fransızca'yı öğretmek amacıyla [8] inşa edilmiştir. Eğitime başladıktan sonra 1892'de İngilizce, Almanca, Farsça ve Rusça dilleri de okulun eğitim programı kapsamına dahil edilmiştir. Sonraki dönemlerde farklı eğitim kurumları tarafından değerlendirilen yapı, 1994 yılından itibaren Anadolu Moda Tasarım Meslek Lisesi adıyla hizmet vermektedir.

Eğitim yapısından çok dönemin konakları ile Avrupa saraylarının küçük bir örneğini andırır. Dikdörtgen şeklinde iki katlı yapının ön cephesinin dışa taşırılmasıyla üç basamaklı üç açıklıklı, kemerlerle yarı açık bir mekân haline getirilmiş bölümden giriş sağlanır. Girişe göre simetrik tasarlanan yapıda, yarım daire kemerli açıklıklar mermer ayaklara oturur. Bütün cepheler hareketlendirilerek kat araları profilli silmelerle ayrılmıştır (şek. 2.12–2.13).

Şekil 2.9 Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi cepheden görünüşü (14 Eylül 2008)

Şekil 2.10 Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi ön cephe (14 Eylül 2008)

Giriş cephesinde çatı parapetinin üzerinde yapının kitabesi^{††} ile II. Abdülhamid tuğralı arma bulunur (şek. 2.14). Günümüzde son derece dar bir sokak içinde kalan yapı, döneminden kalma

^{††} Kitabenin metni şöyledir:

“Hâzâ mektebü’-l Lisân”

“Üssise es-Sultân ibnû's-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân-ı Sâni edame'llâhu mülkehû ve saltanatehû”

(Bu Lisân Mektebi'dir. Sultanoğlu Sultan İkinci Abdülhamid Han-ı Gâzî binâ ettirdi. Allâhu Teâlâ mülkünü ve saltanatını devam ettirsin)

bahçe duvarıyla çevrilmiştir (şek. 2.11). Armada tuğranın altında bulunan kalkanın ortasında sayfaları açık bir kitap buranın bir eğitim yapısı olduğunu belirtir. Kitabın etrafındaki yıldızlar 12 Türk devletini sembolize etmektedir. II. Abdülhamid döneminde sıklıkla görülen armanın altındaki nişan ve madalyalar burada yer almamış, sol tarafta terazinin altında bulunan kitaplar, iyonik sütun başlığının üzerine konmuştur. Armada ilk kez görülen kitapların altındaki iyonik sütun başlığı, okulun yabancı dilde (özellikle batı dillerinde) eğitim veren bir kurum olduğunu göstermek için kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir (şek. 2.14). Lisan (Elsine) Mektebi'nde II. Abdülhamid tuğralı arma devleti ve iktidarı simgelemiştir.

Şekil 2.11 Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi, kuzeydoğu cephesindeki kitabe ve madalyonu (14 Eylül 2008)

Şekil 2.12 1880–1893 yılları arasında Abdullah Frères tarafından çekilen yapının giriş cephesi [6] (Yıldız Albümleri/L.C. F. no: 81994)

Şekil 2.13 Yapının güney ve batı cephesi (14 Mayıs 2010)

Şekil 2.14 Yapının giriş cephesinde çatı parapetinde bulunan kitabe ve arma (Mustafa Küçük arşivi, 2010)

3. SONUÇ

19. yüzyıl simbolizmin arttığı, devletlerin kimliklerini plastik öğelerle ifade ettiği bir dönemdi. İstanbul'daki devlet yapıları da farklı bir yöntem stratejisiyle dönemin modernizasyonuna uyarak İmparatorluğun birliğini ve gücünü yansıtmak için sembollerle bezendi. Önceleri devleti sembolize eden tuğrayı kullanan Osmanlı padişahları, III. Selim zamanında ilk kez tuğra dışında ay-yıldız kullanılarak devletin resmi simgesi değişmez bir sembol kazandı. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde ay-yıldızın etrafında giderek karmaşıklaşan yapının işlevine göre değişen semboller, padişahların kendi armasını oluşturarak hem devleti hem de hükümdarı simgeledi. Günümüze kadar ayakta kalabilen ve kullanılan; İmparatorluğun 19. yüzyılın

sonlarındaki modernleşme çabalarının izlerini yansıtan, özellikle II. Abdülhamid döneminde önemi artan Osmanlı Devleti vurgusu ile birlikte, bu yapıların üzerinde yer alan devlet simgelerinden en önemlileri, kitabe ile birlikte kullanılan tuğra ve arma oldu. Kanun-i Esasi'nin ilân edilmesinden sonra devlet ve hükümdarın tekelinde bulunan semboller herkesin ulaşabileceği bir şekilde kamuya aktarıldı. Bu dönemde popüler ve yaygın olan ve hatta günümüzde bile birçok alanda Osmanlı Arması olarak kullanılan II. Abdülhamid tuğralı arma, mimari haricinde kartpostallar, hisse senetleri, sigara kâğıdı, fincan zarfları, üniforma düğmeleri, tütün tabakaları gibi çeşitli küçük objeler ile de geniş bir kullanım alanına sahipti. Cumhuriyet dönemi ile birlikte devlet arması olarak kullanımı devam eden ay-yıldız, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin simgesi olarak devlet yapılarında kullanılmaya devam etti.

REFERENCES / KAYNAKLAR

- [1] Ayverdi, E. H., (1977)., Avrupa'da Osmanlı mimari eserleri, İstanbul Fetih Cemiyeti.
- [2] Haskan, M. N., (1996). Eyüp Sultan Tarihi, Eyüp Sultan Vakfı Yayınları, İstanbul.
- [3] Tuğlacı, P., (1993). Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesi'nin Rolü, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul.
- [4] Cezar, M., (2002). Osmanlı Başkenti İstanbul, Erol Kerim Aksoy Kültür Yay., İstanbul.
- [5] Hattap, S., ve Köroğlu N., (2004). "Eyüp'te Önemli Bir Kültür Varlığı; Rami Kışlası", Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler VIII, Eyüp Belediyesi, İstanbul.
- [6] Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphanesi, Available from: <http://www.loc.gov/pictures/search>, [accessed January, 2012].
- [7] Yıldız Albümleri (İRCİCA/İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Fotoğraf Arşivi)
- [8] Ortaylı, İ. ve Afyoncu, E., (2008). Payitaht-ı Zemin Eminönü: bir dünya başkenti, Eminönü Belediyesi, İstanbul.